

تحلیل روند تغییرات سطوح توسعه یافتگی در نواحی روستایی بخش تیکمه‌داش با استفاده از مدل موریس

کیومرث خداپناه^۱

استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

تاریخ ارسال: ۱۳۹۷/۱۱/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱/۲۸

چکیده

برخورداری از خدمات مختلف زیربنایی و تسهیلات اجتماعی و اقتصادی، از اساسی‌ترین شاخص‌های توسعه در هر واحد برنامه ریزی بویژه مناطق روستایی می‌باشد. برای موفقیت در برنامه ریزی و رسیدن به توسعه اولین گام، بررسی و شناخت واقعی از سطح برخورداری، توانمندی‌ها، محدودیت‌ها و عدم تعادل‌های منطقه‌ای می‌باشد. تحقیق حاضر از نوع توصیفی و تحلیلی بوده و هدف از انجام آن سنجش سطح نسبی توسعه یافتگی نقاط روستایی بخش تیکمه‌داش و رتبه‌بندی آنها از نظر میزان برخورداری یا محرومیت از امکانات و تسهیلات مختلف می‌باشد، جامعه آماری تحقیق حاضر، شامل ۴ دهستان اوجان شرقی، سهندآباد، عباس شرقی و عباس غربی بوده و برای جمع‌آوری داده‌های موردنیاز تحقیق از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش و تعیین سطح توسعه یافتگی روستایی، ۲۷ متغیر در شاخص‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و کالبدی در سطح دهستان انتخاب و به منظور بررسی روند تغییرات این شاخص‌ها و تحلیل نابرابری‌های توسعه‌ی روستایی، از روش ضریب تغییرات (C.V.) استفاده شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که سطوح برخورداری دهستان‌های بخش تیکمه‌داش با یکدیگر متفاوت بوده و با توجه به ضریب کلی برخورداری، برخورداری‌ترین دهستان (اوجان شرقی) نسبت به محروم‌ترین دهستان (عباس شرقی) حدود ۲/۳۸ برابر برخوردار می‌باشد. تفاوت سطوح برخورداری در زمینه‌های کالبدی و اجتماعی بیشتر از زمینه اقتصادی است. همچنین یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که اگرچه شکاف و نابرابری بین مناطق روستایی بخش از نظر دسترسی به امکانات مختلف در طول دوره زمانی ۱۳۹۰-۱۳۹۵ کاهش یافته است، اما نقاط روستایی این شهرستان هنوز برای دستیابی به توسعه‌ی متوازن، یکپارچه و پایدار راه طولانی در پیش رو دارد.

کلمات کلیدی: متغیر، شاخص، توسعه، توسعه‌ی اقتصادی، توسعه‌ی اجتماعی توسعه‌ی کالبدی، توسعه یافتگی. C.V.

برنامه‌های توسعه روستایی، جزئی از برنامه‌های توسعه هر کشور محسوب می‌شوند که برای دگرگون‌سازی ساخت اجتماعی - اقتصادی جامعه روستایی به کار می‌روند. این امر در میان کشورهای جهان سوم که دولت‌ها نقش اساسی در تجدید ساختار جامعه به‌منظور هماهنگی با اهداف سیاسی و اقتصادی خاص به عهده دارند، نمود بیشتری پیدا می‌کند (Sumberg, 2006: 13). از سوی دیگر توسعه روستایی به نوین‌سازی جامعه روستایی می‌پردازد و آن را از یک انزوای سنتی به جامعه‌ای مدرن تغییر خواهد داد که با اقتصاد ملی عجین شده است. بنابراین هدف‌های توسعه روستایی در محدوده یک بخش خلاصه نمی‌شود، بلکه مواردی چون بهبود بهره‌وری، افزایش اشتغال، تأمین حداقل غذا، مسکن و آموزش و بهداشت را در برمی‌گیرد (puga, 2007: 126). امروزه مسائل روستایی از جمله کاهش جمعیت، فقر روستائیان، عدم وجود زمینه‌های اشتغال در روستاها، ضعف و کمبود امکانات و خدمات در روستاها و مهاجرت سیل‌آسا و بی‌رویه روستائیان به سوی شهرها، توجه برنامه‌ریزان و مسئولین را به خود جلب نموده است. بنابراین برنامه ریزی روستایی به عنوان یک مکانیسم، جهت از بین بردن اینگونه مشکلات و تعدیل در جابجائی جمعیت، برای پایداری جمعیت روستاها و جلوگیری از انهدام منابع طبیعی تجدید پذیر و تجدید ناپذیر بسیار ضروری است. آنچه که هیچگاه نایستی از نظر و دستور کار متولیان برنامه ریزی روستایی و توسعه دور بماند، همانا ریشه داشتن مشکلات و بحران‌های شهری در نارسائیا و فقر روستایی است، مهاجرت‌های گسترده روستائیان به شهرها از طرفی روستاها را تهی از حیات نموده و منابع ارزشمند طبیعی و انسانی آنها را عاطل و چه بسا در معرض نابودی قرار می‌دهد و از طرفی حاشیه نشینی و بحرانهای شهری را می‌افزاید. برخورداری از خدمات مختلف اجتماعی، اقتصادی و کالبدی از اساسی‌ترین و الزامی‌ترین امکانات توسعه ای در هر منطقه و واحد برنامه ریزی محسوب می‌شود و فرآیند توسعه یک منطقه، مستلزم بهره‌مندی از این گونه خدمات می‌باشد. علاوه بر این نفس وجود این گونه خدمات در مناطق روستایی به خودی خود نیز یک هدف و وظیفه از جانب برنامه ریزان و متولیان توسعه روستایی و حقی برای مردم منطقه محسوب می‌گردد.

تدوین اصول نظام‌مند توسعه روستایی قبل از هر چیز مستلزم شناخت توانائیا، ظرفیت و استعدادهای انسانی و طبیعی هر واحد برنامه ریزی روستایی و از طرف دیگر آگاهی از محدودیت‌ها، تنگناها و نارسایی‌های آن است. لذا در سایه این آگاهی هاست که می‌توان اولویت‌های برنامه ریزی را در توسعه مناطق روستایی از طریق مقایسه و رتبه بندی آن‌ها معین نمود و براساس آن فرآیند توسعه را در این مناطق پیگیری کرد. با توجه به آنچه گفته شد تحقیق حاضر با هدف کلی، مقایسه تطبیقی نتایج سطح بندی در هر یک از بخش‌های مختلف (اقتصادی، اجتماعی و کالبدی) و شناخت دهستان‌های برخوردار و محروم بخش تیکمه داش از نظر شاخص‌های توسعه یافتگی به دنبال پاسخگویی به این پرسش می‌باشد.

درجه توسعه یافتگی مناطق روستایی بخش تیکمه داش در چه سطحی از پایداری قرار دارد؟

تحقیق حاضر، با توجه به ماهیت مسئله و موضوع مورد بررسی، از نوع توصیفی و تحلیلی بوده و هدف آن سنجش سطح نسبی توسعه یافتگی نقاط روستایی بخش تیکمه داش و رتبه بندی آنها از نظر میزان برخورداری یا محرومیت

از امکانات و تسهیلات مختلف به منظور استفاده از آنها در برنامه ریزی های توسعه ی روستایی می باشد. برای جمع آوری داده های مورد نیاز پژوهش از دو روش کتابخانه ای و میدانی استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق حاضر، طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ شهرستان بستان آباد شامل ۴ دهستان اوجان شرقی، سهندآباد، عباس شرقی و عباس غربی می باشد. در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده ها و تعیین سطح توسعه یافتگی از الگوی موریس و برای تعیین توزیع امکانات و خدمات از روش ضریب اختلاف^۱ (C.V) استفاده شده است. این مدل از جمله مدل هایی است که در تعیین الگوی استقرار شبکه سکونتگاهی، تعیین منظومه روستائی و یا حوزه عمران روستائی از اهمیت ویژه ای برخوردار می باشد. مدل موریس با استفاده از اطلاعات در دسترس برای هر واحد سکونتگاهی، جایگاه توسعه یافتگی هر یک از واحدها را بر حسب هر یک از شاخص های انتخابی مشخص می کند و در نهایت میانگین مجموعه شاخص ها را با استفاده از روش تحلیل شاخص توسعه به گونه ای ساده و لیکن در خور توجه، تعیین کرده و سپس به رتبه بندی سکونتگاه ها می پردازد. به طور کلی می توان این شاخص را بصورت ذیل محاسبه نمود:

$$y_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{i(\min)}}{x_{i(\max)} - x_{i(\min)}}$$

y_{ij} = شاخص ناموزون برای متغیر i ام در واحد j ام. x_{ij} = متغیر i ام در واحد j ام.

$x_{i(\min)}$ = حداقل متغیر i ام. $x_{i(\max)}$ = حداکثر مقدار متغیر i ام.

(آسایش و استعلاجی، ۱۳۸۰: ۱۴۹).

به طور کلی نتایج تحقیق نشان می دهد که سطوح برخورداری دهستان های بخش با یکدیگر متفاوت است. با توجه به ضریب کلی برخورداری، برخورداری در دهستان (اوجان شرقی) نسبت به محرومترین دهستان (عباس شرقی) حدود ۱/۳۴ برابر برخورداری است. تفاوت سطوح برخورداری در زمینه های کالبدی و اجتماعی بیشتر از زمینه اقتصادی است. نتایج حاصل از این تحقیق ضمن تشریح شرایط موجود مناطق روستایی بخش تیکمه داش می تواند مبنای اقدامات بعدی در جهت کاهش نابرابری ها در توزیع امکانات و محرومیت زدایی در سطح دهستان های شهرستان قرار گیرد. از طرفی بینش لازم جهت بهبود و ارتقاء دهستان های محروم و خیلی محروم را به سیاست گذاران و کارشناسان برنامه ریزی در سطح ملی و منطقه ای بخشیده و آنان را نسبت به برآورد بودجه مورد نیاز جهت ارتقاء شاخص ها و هزینه محرومیت زدایی در کل شهرستان قادر می سازد.

افتخاری و آقایی در سال (۱۳۸۶) در مقاله ای با عنوان «سطح بندی پایداری توسعه روستایی، مطالعه موردی بخش هیر»، به این نتیجه رسیده اند که در روستاهای بخش هیر وضعیت نامطلوب پایداری بوده و وضعیت توسعه به نحوی است که اغلب سکونت گاه ها در طبقه متوسط قرار می گیرند. در خصوص عوامل مؤثر در توسعه پایدار نیز عامل وضعیت طبیعی و جمعیت روستاها بیشترین همبستگی را با پایداری توسعه روستایی دارد. صدر موسوی و طالبزاده در

۶۶ فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، سال یازدهم، شماره اول، زمستان ۱۳۹۹

سال (۱۳۹۲) در مقاله ای با عنوان «تعیین و تحلیلی سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی شهرستان چالدران»، به این نتیجه رسیده‌اند که از مجموع ۵ دهستان شهرستان چالدران هیچ دهستانی در سطح توسعه‌یافته نبوده و ۴ دهستان در سطح در حال توسعه و یک دهستان نیز در سطح کمتر توسعه‌یافته قرار دارد. امانپور و همکاران در سال (۱۳۹۴) در مقاله ای با عنوان «تحلیل فضایی و سنجش سطح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی شهرستان‌های استان چهارمحال و بختیاری»، به این نتیجه رسیده‌اند که تفاوت فاحش بین دهستان‌های استان چهارمحال و بختیاری وجود دارد به طوری که دهستان‌های موجود در شهرستان کوهرنگ، لردگان و اردل، در بعد توسعه‌یافتگی از وضعیت مطلوبی برخوردار نیستند و باید در اولویت توسعه قرار بگیرند. (Chu-hui; LILinZHOU (2015) در تحقیق شان به این نتیجه رسیده‌اند که جابه‌جایی تدریجی جمعیت از روستا به شهر و از فعالیت‌های کشاورزی به غیر کشاورزی از دلایل تأخیر توسعه جامعه روستایی در کشور چین می‌باشد. (Koopmans and Rogge(2017) در مقاله شان محققین شش عامل مؤثر (نقش شبکه‌های غیررسمی، هماهنگی مؤثر، چندین مرکزیت، فعالیت‌ها، اعتماد و شفاف‌سازی)، در توسعه پایدار روستایی کشور پرتغال مورد بررسی قرار داده‌اند.

مبانی نظری

توسعه از لحاظ لغوی، دارای معانی مشابهی همچون تغییر اجتماعی، رشد اجتماعی، تکامل اجتماعی، مدرنیزه شدن و پیشرفت می‌باشد. توسعه معادل (Development) در فرهنگ لغت معین به معنی وسعت دادن و فراخ است (مرصوصی و بهرامی ۱۳۹۰: ۲). همچنین توسعه در مفهوم کلی خود به معنای ارتقای سطح مادی و معنوی جامعه انسانی و ایجاد شرایط مناسب یک زندگی سالم برای تمامی افراد جامعه است. با توجه به این مفهوم، توسعه در برگرفته جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است که تغییرات کمی و کیفی را شامل می‌شود و در عین حال از نظر داخلی و خارجی از مفاهیم نسبی به‌شمار می‌رود (جمعه‌پور، ۱۳۹۲: ۵۲ به نقل از رزاقی، ۱۳۶۹).

توسعه روستایی فرآیند همه‌جانبه و پایداری است که در چارچوب آن «توانایی‌های اجتماعات روستایی» در جهت رفع نیازهای مادی و معنوی و کنترل مؤثر بر نیروهای شکل‌دهنده‌ی نظام حکومت محلی رشد و تعالی می‌یابد، در همین راستاست که رابرت چمبرز^۱، از صاحب‌نظران توسعه روستایی، معتقد است که توسعه‌ی روستایی راهبردی است برای توانمندسازی گروه خاصی از مردم شامل زنان و مردان فقیر، و توسعه‌ی روستایی باید این گروه را وادار سازد تا آنچه را که موردنیاز خود و فرزندانشان است تأمین نمایند (شهبازی، ۱۳۷۶: ۸۵). توسعه روستایی بر جنبه‌ها و ابعادی تأکید دارد که در شناخت شرایط زندگی روستائیان و مناطق روستایی، تسریع رشد و توسعه روستایی بما کمک می‌کند، بعبارت دیگر توسعه باید تغییری در جهت بهبود شرایط برای اکثریت مردم، تأمین حداقل نیازهای زندگی مردم، تشویق خوداتکائی و بهبود طولانی و مستمر را برای مردم به ارمغان آورد (هیران دی. دیاس و بی دبلیو. ای. وایکرامانایاک، ۱۳۶۸: ۱۹).

در بیان و ارائه مفهوم توسعه پایدار باید گفت که واژه توسعه پایدار برای اولین بار به‌طور رسمی در نشست «برانت لند» در گزارش «آینده مشترک ما» مطرح شده است. (Holden et al, 2014:130). در این گزارش، توسعه پایدار توسعه‌ای

است که بتواند نیازهای نسل امروز را بدون به مخاطره انداختن نیازهای نسل آینده تأمین نماید (Chozen, 2014: 497).

برنامه‌ریزی ناحیه‌ای فرآیندی است در جهت تنظیم و هماهنگ کردن برنامه‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی با نیازها و امکانات محلی و ناحیه‌ای، در این برنامه‌ریزی چون مشارکت مردم نیز مطرح می‌باشد، می‌توان آن را برنامه‌ریزی از پائین به بالا در جهت انطباق برنامه‌های کلان با ویژگیهای ناحیه‌ای دانست (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۰: ۲).

برنامه‌ریزی منطقه‌ای، پاسخی به نارسائی‌ها و کاستی‌های برنامه‌ریزی در سطوح ملی و محلی می‌باشد. این گونه برنامه‌ریزی تلاشی است برای تحقق توسعه در سطح منطقه. از این رو مفهوم و تعریف ما از توسعه نقش تعیین‌کننده‌ای در چگونگی و نتایج برنامه‌ریزی منطقه‌ای دارد (میسرا، ۱۳۶۸: ۸۶).

در فرآیند برنامه‌ریزی و توسعه‌ی نواحی روستایی، شناخت و تحلیل وضع موجود روستاها و بررسی امکانات و تنگناهای آنها در زمینه‌های مختلف ضروری بوده و برنامه‌ریزان را در تعیین اهداف توسعه و مشخص کردن سیاست‌ها، خط‌مشی‌ها و راهکارهای دستیابی به آنها یاری می‌رساند (Shaban et al, 2000: 103).

سطح‌بندی توسعه، روشی برای سنجش توسعه نواحی است که اختلاف مکانی، فضایی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نواحی را نشان می‌دهد و وضعیت هر یک از نواحی را نسبت به یکدیگر از نظر سطح توسعه مشخص می‌کند. با این روش، روند شکل‌گیری توسعه نواحی مشخص می‌شود و در نهایت در برنامه‌ریزی توسعه نواحی، نواحی نیازمند و کم‌توسعه در نظر گرفته می‌شود و از عدم تعادل نواحی جلوگیری می‌شود. (آسایش، ۱۳۷۶: ۲۷).

به نظر می‌رسد در روستاهای کشور و بخصوص در نواحی روستایی بخش تیکمه‌داش تفاوتها و نابرابری‌های عمده‌ای به لحاظ شاخص‌های برخورداری میان روستاها وجود داشته باشد. بنابراین مسأله اصلی این پژوهش بررسی و مقایسه سطوح یا درجه‌ی توسعه یافتگی (برخورداری)، نیمه توسعه یافتگی (نیمه برخورداری) و محرومیت (نابرخورداری) روستاهای موجود در بخش تیکمه‌داش و تفاوت‌ها و نابرابری‌ها با عدم تعادل آنها در محدوده‌ی سیاسی - اداری سالهای ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ می‌باشد.

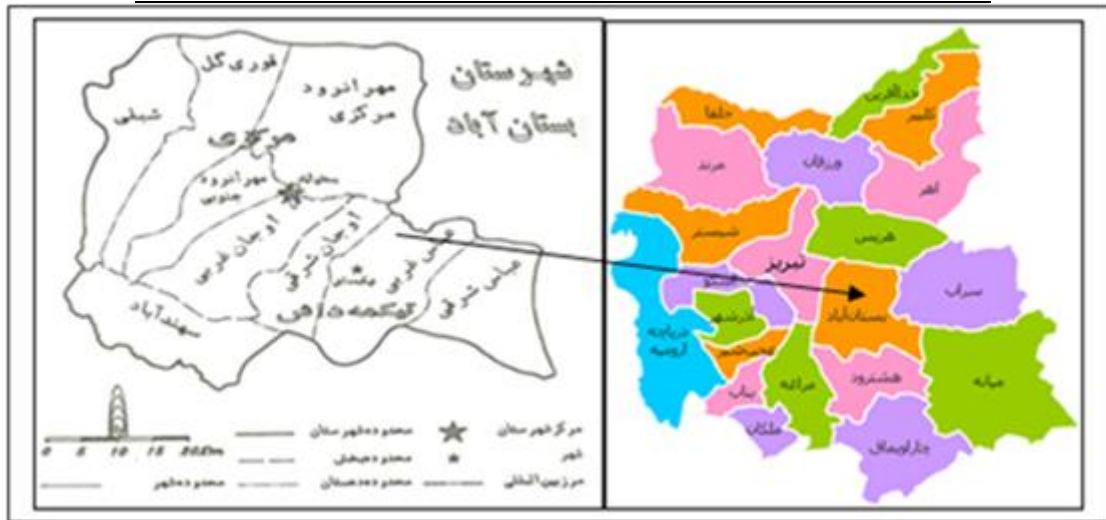
قلمرو جغرافیایی تحقیق

بخش تیکمه‌داش از توابع شهرستان بستان آباد در ۶۲ کیلومتری تبریز با مختصات جغرافیایی ۳۷ درجه و ۴۳ دقیقه عرض شمالی و ۴۶ درجه و ۵۶ دقیقه طول شرقی به مرکزیت شهر تیکمه‌داش واقع شده است. مساحت بخش تیکمه‌داش ۱۱۸۳ کیلومتر مربع، با چهار دهستان و ۱۰۳ روستا و یک شهر می‌باشد.

جدول (۱): تقسیمات سیاسی بخش تیکمه‌داش به تفکیک دهستان

بخش	شهر	نام دهستان	تعداد کل آبادی	آبادی دارای سکنه	آبادی خالی از سکنه	مرکز دهستان
تیکمه‌داش	تیکمه‌داش	اوجان شرقی	۲۲	۲۲	۰	قره بابا
		سهند آباد	۲۷	۲۲	۵	قره قبه
		عباس شرقی	۲۶	۲۶	۰	قره قاسم
جمع بخش	۱	عباس غربی	۲۸	۲۸	۰	تیکمه‌داش
		جمع	۱۰۳	۹۸	۵	تیکمه‌داش

مآخذ: شناسنامه آبادی‌های شهرستان بستان آباد، سال ۱۳۹۰

شکل (۱): موقعیت بخش‌ها و دهستان‌های شهرستان بستان آباد (منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷)

یافته‌های پژوهش

در این تحقیق به منظور تعیین سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی بخش تیکمه داش با توجه به اهمیت شاخص‌ها و محدودیت دسترسی به آنها، از ۲۷ معرف در قالب ۳ شاخص اجتماعی، اقتصادی و کالبدی استفاده شده است که این داده‌ها از نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ به دست آمده است.

جدول (۲): شاخص‌ها و معرف‌های مورد مطالعه تحقیق

شاخص	معرف
اجتماعی	نرخ اشتغال در فعالیت‌های غیرکشاورزی - نرخ اشتغال در جمعیت فعال (زن و مرد) - نرخ اشتغال مردان و زنان در جمعیت فعال - نرخ باسوادی کل جمعیت - نرخ باسوادی مردان - نرخ باسوادی زنان.
اقتصادی	سرانه‌ی واحدهای دامی خانوار - تراکم تراکتور در هر یکصد هکتار زمین کشاورزی - تراکم کمباین در هر یکصد هکتار زمین کشاورزی - سرانه‌ی اراضی کشاورزی خانوار (هکتار) - نسبت گاو و گوساله در دهستان - تعداد موتور پمپ به ازاء هر یکصد هکتار زمین کشاورزی - عملکرد محصول سیب درختی در هر هکتار (کلیو گرم) - عملکرد محصول جو در هر هکتار (کلیو گرم) - عملکرد محصول گندم در هر هکتار (کلیو گرم) - عملکرد محصول یونجه در هر هکتار (کلیو گرم) - عملکرد محصول پیاز در هر هکتار (کلیو گرم) - عملکرد محصول سیب زمینی در هر هکتار (کلیو گرم) - عملکرد محصول انگور در هر هکتار (کلیو گرم)
کالبدی	نسبت واحدهای مسکونی دارای مصالح بادوام - نسبت واحدهای مسکونی ساخته شده بعد از سال (۱۳۹۰) - نسبت واحدهای مسکونی دارای بیش از سه تا پنج اتاق - نسبت واحدهای مسکونی دارای برق - نسبت واحدهای مسکونی دارای آب لوله‌کشی - نسبت واحدهای مسکونی دارای تلفن - نسبت واحدهای مسکونی دارای حمام.

منبع: نتایج سرشماری شناسنامه‌آبادی‌ها ۱۳۹۰ و سرشماری کشاورزی، ۱۳۹۳

دهستان اوجان شرقی

میزان درصد توسعه یافتگی در آبادی‌های دهستان اوجان شرقی نشان می‌دهد که از لحاظ ضریب برخورداری اقتصادی در روستاهای قره‌بابا و عین‌الدین این ضریب بسیار بالاست و کمترین ضریب برخورداری اقتصادی مربوط به روستای مشگین‌جیق است که میزان این ضریب ۱۰/۹۳ درصد می‌باشد. ضریب برخورداری اجتماعی و کالبدی آبادی‌های قره‌بابا، عین‌الدین، زگلوچه بترتیب داری بیشترین درصد برخورداری می‌باشند و ضریب برخورداری مشگین‌جیق از لحاظ اجتماعی و کالبدی در بین آبادی‌های اوجان شرقی خیلی پایین است.

جدول(۳): ضریب و رتبه ی برخورداری دهستان اوچان شرقی به تفکیک ابعاد اجتماعی، اقتصادی و کالبدی

ردیف	نام آبادی	ضریب برخورداری اجتماعی	رتبه	ضریب برخورداری اقتصادی	رتبه	ضریب برخورداری کالبدی	رتبه
۱	قره بابا	۱۰۰	۱	۱۰۰	۱	۱۰۰	۱
۲	عین الدین	۸۸/۹۴	۲	۸۸/۲۵	۲	۹۸/۲۱	۲
۳	زگلوچه	۱۸/۵۷	۳	۲۹/۷۲	۳	۲۱/۳۰	۳
۴	خشندرق	۱۵/۲۲	۴	۱۷/۶۳	۴	۱۵/۹۲	۴
۵	خلیله ده	۱۰/۹۰	۵	۱۵/۱۵	۵	۱۲/۸۱	۵
۶	گلوچه سعید	۸/۲۵	۷	۱۱/۵۱	۷	۱۲/۴۸	۶
۷	کلغان	۸/۶۴	۶	۱۴/۱۶	۶	۱۱/۶۰	۷
۸	قوزلو	۷/۸۹	۸	۱۰/۲۶	۹	۸/۸۲	۸
۹	مشگین جیق	۵/۱۸	۹	۱۰/۹۳	۸	۵/۵۰	۹

منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۷

دهستان سهند آباد:

در بررسی ضریب برخورداری اقتصادی، اجتماعی و کالبدی آبادی های دهستان سهند آباد، رتبه یک را آبادی قره چای به خود اختصاص داده است و آبای سبوسطی در رتبه دوم جای می گیرد و آبادی آملو رتبه سوم را دارا می باشد.

جدول(۴): ضریب و رتبه ی برخورداری دهستان سهند آباد به تفکیک ابعاد اجتماعی، اقتصادی و کالبدی

ردیف	نام آبادی	ضریب برخورداری اجتماعی	رتبه	ضریب برخورداری اقتصادی	رتبه	ضریب برخورداری کالبدی	رتبه
۱	قره چای حاج علی	۱۰۰	۱	۱۰۰	۱	۱۰۰	۱
۲	المالو	۵۱/۴۸	۳	۴۴/۶۶	۲	۵۹/۵۳	۲
۳	سبوسطی	۷۶/۳۰	۲	۴۲/۳۷	۳	۴۱/۶۱	۳

منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۷

دهستان عباس شرقی

در روستای قره چمن ضریب برخورداری اقتصادی، اجتماعی و کالبدی ۱۰۰ درصد را به خود اختصاص داده است و بعد از این روستا به ترتیب روستاهای زرین قبا، شنگل آباد و روستای قره قیشه رتبه های دو، سه و چهار را در زمینه ضریب برخورداری اقتصادی، اجتماعی و کالبدی به خود اختصاص داده اند.

جدول(۵): ضریب و رتبه ی برخورداری دهستان عباس شرقی به تفکیک ابعاد اجتماعی، اقتصادی و کالبدی

ردیف	نام آبادی	ضریب برخورداری اجتماعی	رتبه	ضریب برخورداری اقتصادی	رتبه	ضریب برخورداری کالبدی	رتبه
۱	قره چمن	۱۰۰	۱	۱۰۰	۱	۱۰۰	۱
۲	زرین قبا	۹۹/۰۱	۲	۹۱/۹۲	۲	۹۳/۴۲	۲
۳	شنگل آباد	۸۳/۴۰	۳	۵۴/۹۹	۳	۷۳/۶۸	۳
۴	قره قیشه	۵۹/۹۱	۴	۵۳/۱۴	۴	۵۷/۸۹	۴

منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۷

دهستان عباس غربی

۷۰ فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)، سال یازدهم، شماره اول، زمستان ۱۳۹۹

با محاسبه ی ضریب برخورداری اجتماعی و کالبدی در روستاهای دهستان عباس غربی الخج در رتبه ی اول قرار گرفته است ولی این روستا از لحاظ ضریب برخورداری اقتصادی در رتبه ی دوم جای می گیرد، روستای شیروانه ده رتبه ی یک را در محاسبه ضریب برخورداری اقتصادی به خود اختصاص داده است این روستا رتبه ی دوم را در ضریب برخورداری اقتصادی و کالبدی دارا می باشد. از ۱۵ روستای این دهستان روستای باشکند از لحاظ ضریب برخورداری اقتصادی و کالبدی در رتبه ی ۱۵ جای گرفته ولی ضریب برخورداری اجتماعی این روستا رتبه ی ۱۰ را نشان می دهد، روستای نوساله از لحاظ ضریب اجتماعی در رتبه ی ۱۵ جای می گیرد که نسبت به دیگر نواحی روستایی این دهستان دارای کمترین میزان امکانات اقتصادی برای اهالی روستا می باشد. همچنین ضریب برخورداری اقتصادی و کالبدی این روستا بترتیب با درصد ۷/۷۴ و ۷/۷۴ رتبه ۱۴ را دارا می باشد.

جدول (۶): ضریب و رتبه ی برخورداری دهستان عباس غربی به تفکیک ابعاد اجتماعی، اقتصادی و کالبدی

ردیف	نام آبادی	ضریب برخورداری اجتماعی	رتبه	ضریب برخورداری اقتصادی	رتبه	ضریب برخورداری کالبدی	رتبه
۱	شیروانه ده	۷۹/۶۰	۲	۱۰۰	۱	۶۷/۶۹	۲
۲	باشکند	۱۰/۹۸	۱۰	۵/۸۰	۱۵	۵/۶۰	۱۵
۳	پیرسلطان	۲۱/۵۲	۴	۱۷/۰۱	۴	۱۶/۲۱	۴
۴	احمدآباد	۲۸/۹۵	۳	۲۰/۷۶	۳	۲۱/۶۹	۳
۵	چرم خوران بالا	۸/۳۸	۱۴	۷/۷۴	۱۳	۷/۴۵	۱۳
۶	چرم خوران سفلی	۱۵/۸۲	۵	۱۷/۰۱	۵	۱۶/۲۱	۵
۷	سرخه	۹/۷۷	۱۲	۸/۸۲	۱۲	۷/۵۱	۱۲
۸	الخلج	۱۰۰	۱	۹۹/۴۱	۲	۱۰۰	۱
۹	قزل احمد	۹/۵۱	۱۳	۹/۲۳	۱۰	۱۲/۷۱	۹
۱۰	نوساله	۷/۲۶	۱۵	۷/۷۴	۱۴	۷/۴۰	۱۴
۱۱	ینگجه	۱۱/۸۴	۹	۹/۶۶	۹	۱۱/۸۱	۱۰
۱۲	اغچه کهل رجبانلو	۱۲/۷۹	۸	۹/۶۶	۸	۱۱/۶۳	۱۱
۱۳	سلطانگه	۱۵/۱۳	۶	۱۳/۶۲	۷	۱۳/۷۱	۷
۱۴	شیخ بیگلو	۱۰/۲۱	۱۱	۹/۲۳	۱۱	۱۲/۷۱	۸
۱۵	گنبد	۱۳/۰۵	۷	۱۷/۰۱	۶	۱۴/۰۱	۶

منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۷

نتیجه گیری و دستاورد علمی پژوهشی

همانطور که ذکر شد هدف از انجام این تحقیق سنجش سطح نسبی توسعه یافتگی نقاط روستایی بخش تیکمه داش بستان آباد و رتبه بندی آنها از نظر میزان برخورداری یا محرومیت از امکانات و تسهیلات مختلف با استفاده از ۳ شاخص (اقتصادی، اجتماعی و کالبدی) و در قالب ۲۷ معرف می باشد، سطوح توسعه شامل سه سطح (برخوردار، نیمه برخوردار و محروم) می باشد. نتایج حاصله از رتبه بندی دهستان های بخش بر اساس ضریب توسعه یافتگی و به تفکیک هر یک از شاخص های مورد مطالعه به شرح زیر می باشد:

- **شاخص های اجتماعی:** براساس نتایج بدست آمده در شاخص های اجتماعی دهستان اوجان شرقی دارای بالاترین ضریب توسعه یافتگی و دهستان عباس غربی دارای کمترین ضریب توسعه یافتگی هستند.
- **شاخص اقتصادی:** براساس نتایج بدست آمده در شاخص های اقتصادی دهستان اوجان شرقی حائز رتبه ی اول و دهستان سهندآباد دارای رتبه ی آخر می باشد.

- شاخص‌های کالبدی: براساس نتایج بدست آمده در شاخص‌های کالبدی نیز دهستان اوجان شرقی، رتبه ی اول ضریب توسعه یافتگی و دهستان سهندآباد رتبه ی آخر را به خود اختصاص داده اند.

جدول (۷): ضریب توسعه یافتگی دهستان‌های بخش تیکمه داش شهرستان بستان آباد بتفکیک شاخص‌های مورد مطالعه

ردیف	نام دهستان	درصد شاخص اجتماعی	درصد شاخص اقتصادی	درصد شاخص کالبدی
۱	اوجان شرقی	۳۹/۹	۲۸/۶	۳۰/۱
۲	سهندآباد	۲۰/۵	۱۱/۲	۱۲
۳	عباس غربی	۱۷/۴	۱۱/۶	۱۲/۳
۴	عباس شرقی	۲۷/۴	۲۰/۵	۲۰/۱

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

برای تفکیک و طبقه بندی سطوح برخورداری نواحی روستایی با توجه به ضریب برخورداری، دهستان‌های بخش تیکمه داش به سه دسته شامل: برخوردار، در حال توسعه (نیمه برخوردار) و کمتر توسعه یافته (محروم) طبقه بندی شده است.

جدول (۸): ضریب توسعه یافتگی و رتبه ی دهستان‌های بخش تیکمه داش شهرستان بستان آباد

ردیف	نام دهستان	ضریب برخورداری	رتبه
۱	سهندآباد	۱۴/۶۲	۳
۲	عباس غربی	۲۲/۶۹	۲
۳	عباس شرقی	۱۳/۷۸	۴
۴	اوجان شرقی	۳۲/۸۷	۱

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

- نتایج کل شاخص‌ها: بررسی وضعیت سطوح توسعه دهستان‌ها براساس کلیه شاخص‌ها در بخش مورد مطالعه نشان داد که ضریب توسعه یافتگی دهستان‌ها از حداقل ۱۳/۷۸ تا حداکثر ۳۲/۸۷ نوسان دارد. به طوری که نواحی روستایی دهستان اوجان شرقی با ۳۲/۸۷، بالاترین ضریب توسعه یافتگی و نواحی روستایی دهستان عباس شرقی با ۱۳/۷۸، پایین‌ترین ضریب توسعه یافتگی را در بین نواحی روستایی بخش تیکمه داش دارا می‌باشند. در رابطه با تعیین سطوح توسعه یافتگی دهستان‌های بخش همان‌طور که (جدول ۹) نشان می‌دهد هیچ کدام از دهستان‌ها جزء دهستان‌های توسعه یافته نبوده، دهستان اوجان شرقی در رتبه در حال توسعه و دهستان‌های سهندآباد، عباس شرقی و عباس غربی، جزء دهستان‌های کمتر توسعه یافته می‌باشند.

جدول (۹): سطوح توسعه یافتگی دهستان‌های بخش تیکمه داش براساس مدل موریس

سطوح توسعه یافتگی	ضریب توسعه یافتگی	دهستان
توسعه یافته (برخوردار)	بیشتر از ۶۰	---
در حال توسعه (نیمه برخوردار)	بین ۳۰-۶۰	اوجان شرقی
کمتر توسعه یافته (محروم)	کمتر از ۳۰	سهندآباد، عباس شرقی و عباس غربی

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

به طور کلی نتایج تحقیق نشان می‌دهد که سطوح برخورداری دهستان‌های بخش با یکدیگر متفاوت است. با توجه به ضریب کلی برخورداری، برخوردارترین دهستان (اوجان شرقی) نسبت به محرومترین دهستان (عباس شرقی) حدود ۱/۳۴ برابر برخوردار است. تفاوت سطوح برخورداری در زمینه‌های کالبدی و اجتماعی بیشتر از زمینه اقتصادی است. مجاورت و فاصله ی نزدیک با مراکز شهری، نواحی صنعتی، کانون‌ها و محورهای اصلی توسعه نقش موثری در

۲۲ فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، سال یازدهم، شماره اول، زمستان ۱۳۹۹

سطوح برخورداری دهستان‌ها داشته است. همچنین یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که اگرچه شکاف و نابرابری بین مناطق روستایی بخش از نظر دسترسی به امکانات مختلف در طول دوره زمانی ۱۳۹۰-۱۳۹۵ کاهش یافته است، اما نقاط روستایی این بخش هنوز برای دستیابی به توسعه‌ی متوازن، یکپارچه و پایدار راه طولانی در پیش رو دارد. در فرآیند توسعه‌ی روستایی هر چند ارتقاء کلی همه‌ی نواحی روستایی مهم است، ولی توجه به نواحی روستایی محروم و کمتر برخوردار در راستای تأمین نیازهای اساسی آنها و همچنین تعدیل تفاوتها در سطوح برخورداری آنها اهمیت بیشتری دارد. با توجه به بررسی‌های میدانی و نتایج تحقیق موارد ذیل به عنوان راهکارهای پیشنهادی در منطقه مورد مطالعه ارائه می‌شود:

- در بخش تیکمه داش شهرستان بستان آباد هیچ کدام از دهستان‌ها جزء دهستان‌های توسعه یافته قرار نگرفته و از مجموع چهار دهستان بخش سه دهستان در تمامی شاخص‌های مورد مطالعه در وضعیت "محروم" قرار دارند، و از اولویت بیشتری برای اجرای برنامه‌های توسعه‌ی هدفمند برخوردار می‌باشند.
- در مجموع با توجه به عوامل مؤثر در سطوح برخورداری نواحی روستایی بخش تیکمه داش و در راستای توسعه و برخورداری هماهنگ و یکپارچه‌ی این نواحی، علاوه بر ضرورت تمرکززدایی در سطح کلان در زمینه‌های صنعتی، شهری و زیربنایی، تمرکزگرایی در سطح خرد نیز از طریق تقویت مراکز شهری کوچک و مراکز روستایی، ایجاد و تقویت کانونهای توسعه در نواحی محروم ایجاد محورهای جدید توسعه در سطح بخش و همچنین تقویت محورهای ضعیف موجود، نقش مؤثری در این فرآیند خواهد داشت.

منابع

- آسایش، حسین (۱۳۷۶)، برنامه‌ریزی روستایی در ایران، تهران، پیام نور.
- امانپور، سعید؛ مختاری، صادق، حسینی، سید رضا و ویسی الهام (۱۳۹۴)، «تحلیل فضایی و سنجش سطح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی- (مطالعه موردی: شهرستان‌های استان چهارمحال و بختیاری)»، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال ۴، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۴، ص ۹۷.
- تودارو، مایکل (۱۳۷۸)، توسعه اقتصادی در جهان سوم، ترجمه غلامعلی فرجادی، انتشارات سازمان برنامه و بودجه، چاپ هشتم، تهران. جمعه‌پور، محمود، ۱۳۹۲، مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی: دیدگاهها و روش‌ها، ص ۵۲.
- حسین زاده دلیر، کریم. (۱۳۸۰): برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، چاپ اول، انتشارات سمت.
- حکمت‌نیا، حسن و میرنجف موسوی (۱۳۸۴)، تحلیل عاملی و تلفیق شاخص‌ها در تعیین عوامل موثر بر توسعه انسانی نواحی ایران، مجله جغرافیا و توسعه، سال سوم، شماره ۶، زاهدان.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و آقایی‌هیر، محسن (۱۳۸۶)، «سطح‌بندی پایداری توسعه روستایی، مطالعه موردی بخش هیر»، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۶۱، صص ۴۴-۳۱.
- شهبازی، اسماعیل (۱۳۷۲)، توسعه و ترویج روستایی، انتشارات دانشگاه تهران.
- صدر موسوی، میرستار و طالب‌زاده، میرحیدر (۱۳۹۲)، «تعیین و تحلیلی سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی شهرستان چالدران»، نشریه علمی-پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی، سال ۱۷، شماره ۴، تابستان ۱۳۹۲.
- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری کارگاه‌های کشور (استان آذربایجان شرقی) در سال ۱۳۹۰.
- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری‌های کشاورزی کشور (استان آذربایجان شرقی) در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰.
- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری‌های نفوس و مسکن استان آذربایجان شرقی در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰.

منصوری ثالث، مجید(۱۳۷۵)، محاسبه درجه توسعه یافتگی شهرستان های استان تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد اقتصاد، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

میسرا، آر.پی. (۱۳۶۸): توسعه ای منطقه ای و روشهای نو، ترجمه عباس مخبر، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی تهران.
هیران دی، دیاس و بی دبلیو، ای، ویکرا مانایاک(۱۳۶۸)، درسنامه برنامه ریزی توسعه روستائی، ناشر وزارت جهاد سازندگی، مرکز تحقیقات بررسی مسائل روستائی.

Clark, D., 2000, *Urban World/Global City*, Routledge, London.

Kakumba Umar (2010).Local governmentcitizen articipation and rural development: reflections on Uganda’s decentralization system,76(1): 171-186.

Lawal Tolu.(2014).Local Government and Rural Infrastructural Delivery in Nigeria. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. 139– 147.

Marlinde E. Koopmans, Elke Rogge, (2017), The role of multi-actor governance in aligning farm modernization and sustainable rural development, *Journal of Rural Studies*,1-11.

Okech, R.(2012): Rural Tourism As A Sustainable Development Alternative: An Analysis Whit Special Reference To Loanda,Kenya, *Cultur*, pp36.

Puga,Diego (1998), "The Rise and Fall of Regional Inequalities".Availableon; [wnload/dp0314.pdf](#).

Shaban, A., Bhole, L.M., 2000, Regional Disparties in Rural Development in India, *Journal of Rural Development*, vol. 19 (1), pp. 103-117, NIRD, Hyderabad.

Sumberg,J.(2006),“Establishing a national frame work for enabling small commodity producers' integration into supply chains”. in *Developing Countries to Reach GlobalMarkets*,11-13.

Ulrich,R,(2103),Effectsofintraregionaldisparitiesonregionaldevelopment in China:inequality decomposition and panel data analysis, Nagoya- University, Nagoya, Japan.

ZHOU, Chu-hui, and Lin, L.I. (2015), "The Rural Population Urbanization and Rural Social evelopment." *Journal of Anhui Agricultural Sciences*, 7: 118.